

הרהור כדיבור ברמב"ם ולהלכה

א. בדף הקודם התחלנו לגעת מעט בסוגיית הרהור כדיבור ונמשיך בכך בע"ה בדף זה. נעסוק בחלקו הראשון בדיון בדרכו של הרמב"ם בסוגיה. כהקדמה נתבונן בשאלה הבאה: האם יש הבדל בין מצוות שונות? יש מצוות שבהן הרהור נחשב כדיבור ומצוות שבהן הוא אינו נחשב כדיבור?

חשוב על השאלה – אילו סיבות יכולות לגרום לדעתך לחילוק בין מצוות שונות?

נפתח בדברי הרמב"ם בברכות (א, ז):

כל הברכות כולן צריך שישמיע לאזנו מה שהוא אומר ואם לא השמיע לאזנו יצא בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו.

מה פוסק הרמב"ם? מה דין הרהור לדעתו? חשוב היטב: מדוע הרמב"ם פסק כך? מהם הגורמים שיכולים להביא אותו לפסוק כך?

הרמב"ם פוסק במפורש שהרהור כדיבור, כדעת רבינא, יתכן שהגורם שהוביל אותו לכך הוא פשטות הברייתא שלמדנו בדף הקודם: 'לא יברך אדם ברכת המזון בלבו', ואם בירך – יצא. הרא"ש אמנם הסביר את הברייתא גם לעמדת רב חסדא: 'וכן הא דתניא לעיל (שם) לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא היינו במוציא בשפתיו בלא השמעת האוזן'. אולם, יתכן שלרמב"ם פרשנות זו נראית דחוקה ולכן הוא פסק כדעת רבינא, שפשטות הברייתא כמותו.

לאור דברים אלו של הרמב"ם, 'בין שבירך בלבו', נצפה שהוא יכתוב כך גם בקריאת שמע. אולם, בקריאת שמע הרמב"ם לא כותב שאם קרא בלבו יצא (ק"ש ב, ח):

וצריך להשמיע לאזנו כשהוא קורא ואם לא השמיע לאזנו יצא.

האם עלינו ללמוד מכך שהרמב"ם פוסק בק"ש כדעת רב חסדא שהרהור אינו כדיבור? ואיך אפשר לומר כך, הרי בברכות הרמב"ם פוסק במפורש שהרהור כדיבור ומה ההבדל בין ק"ש לברכת המזון?

התבונן היטב בשאלה וחשוב עליה. אתה חושב שדברי הרמב"ם סותרים ושצריך לחלק בין ק"ש לברכת המזון כדי ליישב את הקושי?

ב. הכסף משנה הביא בהלכות ק"ש את דברי רבנו מנוח שכתב בפירושו דברי הרמב"ם (שם):

וכתב ה"ר מנוח להשמיע לאזנו שיחתוך קריאתו בשפתיו לא שיקרא בלבו עכ"ל.

כך כותב גם הב"ח (אור"ח סב):

וכן נראה מדברי הרמב"ם (פ"ב ה"ח) והסמ"ג בהלכות ק"ש (עשין יח ק א), והא דכתב הרמב"ם בפ"א מהלכות ברכות (ה"ז) והסמ"ג (עשין כז קיא א) דבמחשבת הלב נמי יצא היינו דוקא

בשאר ברכות חוץ מק"ש אבל בק"ש צריך שיוציא בשפתיו, וכן כתב בכסף משנה (ה"ח ד"ה וצריך) בשם ה"ר מנוח (שם ד"ה וצריך להשמיע) בפ"ב דהלכות ק"ש לפרש דברי הרמב"ם דוקא בשיוציא בשפתיו לא שיקרא בלבו.

מה יענה הרמב"ם לשאלה האם הרהור כדיבור לפי הסברם?

הרמב"ם מחלק לדבריהם בין ק"ש שבה הרהור אינו כדיבור ובין ברכות שבהן הרהור כדיבור.

חשוב היטב: מהי סברת החילוק?

ג. דברי הרמב"ם בברכות שהרהור כדיבור מפורשים, בעוד שדבריו בק"ש שמהם רבותינו למדו שהרהור אינו כדיבור בק"ש עמומים ואינם חד משמעיים. כדי לחזק את הטענה שהרמב"ם אכן מחלק בין תחומים שונים, השאגת אריה הביא ראייה מתחום נוסף. נקדים: הסוגיה בשבת מביאה את דבריו של רבי יהושע בן קרחה האוסר לדבר בדברי מסחר ומתיר לרמוז. היא מנמקת את ההיתר לרמוז בהיתר להרהר, ואת ההיתר להרהר היא תולה בעמדה כללית שהרהור אינו כדיבור (שבת קנ.).

רבי יהושע בן קרחה אומר: אומר אדם לחבירו הנראה שתעמוד עמי לערב? (שמותר לרמוז לחבר שברצונו שיעבוד עבורו בערב) אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהושע בן קרחה. ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה - דכתיב ממצוא חפצך ודבר דבר; דיבור - אסור, הרהור - מותר (ורמיזה נחשבת כהרהור)... רמי ליה רב אחא בר רב הונא לרבא: מי אמר רבי יוחנן דיבור אסור הרהור מותר, אלמא: הרהור לאו כדיבור דמי...

מדוע מותר להרהר בשבת בדברי מסחר לפי הסבר הגמ' לאור דברי הרמב"ם בברכות, בין שבירך בלבו יצא, מה הרמב"ם אמור לפסוק בשאלת הרהור ורמיזה בדברי מסחר בשבת?

והנה, למרות שהרמב"ם פוסק בברכות שהרהור כדיבור, ולמרות שהגמ' תלתה את ההיתר לרמוז ולהרהר בשבת בכך שהרהור אינו כדיבור, כותב הרמב"ם (שבת כד, א):

יש דברים שהן אסורין בשבת אף על פי שאינם דומין למלאכה ואינם מביאין לידי מלאכה, ומפני מה נאסרו משום שנאמר אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי ונאמר וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר, לפיכך אסור לאדם להלך בחפציו בשבת ואפילו לדבר בהן כגון שידבר עם שותפו מה ימכור למחר או מה יקנה או היאך יבנה בית זה ובאי זה סחורה ילך למקום פלוני, כל זה וכיוצא בו אסור שנאמר ודבר דבר דבור אסור הרהור מותר.

וכך מקשה השאגת אריה (סימן ו):

והרמב"ם כתב בפ"ח מהל' ברכות כל הברכות כולן צריך להשמיע לאזניו מה שהוא אומר ואם לא השמיע לאזניו יצא בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו ע"כ. הרי שכתב אפילו לא הוציא בשפתיו אלא שבירך בלבו נמי יצא שמע מינה דסבירא ליה הרהור כדיבור דמי. וקשיא לן שהרי

בפ' כ"ד מהל' שבת כתב... ודבר דבר דיבור אסור הרהור מותר ע"כ אלמא הרהור לאו כדיבור דמי
 וזה סותר למה שכתב בפ"א מהלכות ברכות.

נסה להתמודד עם הקושיה.

נלמד את תשובתו של **השאגת אריה**. תשובתו תקדם אותנו גם בדיון בשאלת היחס שבין עמדת הרמב"ם ובין סוגיית הגמ' ומחלוקת רב חסדא ורבינא (שם):
 ונראה לי דסבירא ליה להרמב"ם דעד כאן לא פליגי רב חסדא ורבינא אי הרהור כדיבור דמי אי לא אלא גבי קריאת שמע דכתיב בה לשון דיבור שנאמר ודברת במ' אלמא דיבור בעי, שהרי אמתני' דבעל קרי מהרהר בלבו דאק"ש קאי ועלה פליגי ומינה דייקי למילתייהו כמבואר באותה סוגיא. אבל בשאר כל המצות דלא כתיב בהו דיבור אפילו ר"ח מודה דבהרהור נמי סגי להו הילכך ברכת המזון דכתב רחמנא ואכלת ושבעת וברכת סתמא ולא נאמר ביה דיבור בהרהור בעלמא נמי סגי אפי' לרב חסדא דסבירא ליה הרהור לאו כדיבור דמי דהא לא כתיב ביה דיבור הילכך אין צריך דיבור כלל, והוא הדין לכל הברכות שהן מדברי סופרים כעין ברכת המזון דאורייתא תקון ובהרהור בעלמא סגי להו. ומזה תבין שמה שכתב הרמב"ם בפ"ב מהל' ק"ש וצריך להשמיע לאזניו כשהוא קורא ואם לא השמיע לאזניו יצא... דגבי ק"ש מודה הרמב"ם דכיון דכתיב בה דיבור הרהור לאו כדיבור דמי כדמוכח ההיא דפרק כ"ד מהלכות שבת (שבגלל שכתב 'ודבר דבר' מחלקים בין דיבור להרהור), והא דכתב לא השמיע לאזניו יצא היינו שהוציא בשפתיו רק שלא השמיע לאזניו, והיינו דלא מסיים הרמב"ם גבי ק"ש כמו שמסיים בפ' א' מהל' ברכות ואם לא השמיע לאזניו יצא בין שהוציא בשפתיו בין שבירך בלבו, משום דגבי ק"ש הרהור לאו כדיבור דמי סבירא ליה.

הסבר את תשובתו של השאגת אריה: מה גורם לרמב"ם לחלק בין ק"ש לברכת המזון?
 באילו מקרים רב חסדא סבור שהרהור אינו כדיבור? מדוע דיבור בענייני חול בשבת דומה לק"ש ושונה מברכת המזון?

הרמב"ם פוסק לדבריו כרב חסדא, ולדעתו המחלוקת בין רב חסדא לרבינא היא רק בק"ש ולא בברכות. רב חסדא פוסק שהרהור אינו כדיבור רק בק"ש שבה כתוב 'ודברת במ', וגם הוא מודה שהרהור כדיבור במקום שבו התורה לא כתבה לשון דיבור. לכן בברכות הרהור כדיבור, שכן התורה כתבה רק 'וברכת' ולא כתבה לשון דיבור. עיסוק בענייני חול בשבת דומה לק"ש משום שגם שם התורה כתבה לשון דיבור, 'ודבר דבר', ולכן הרמב"ם פוסק שם שהרהור אינו כדיבור.

ד. נפגשנו אפוא עם פרשנות הב"ח והשאגת אריה שמחלקים בדעת הרמב"ם בין ק"ש שבה הרהור אינו כדיבור ובין ברכות שבהן הרהור כדיבור. למדנו את תשובתו של השאגת אריה על השאלה מה היחס בין דברים אלו ובין המחלוקת בין רב חסדא לרבינא: הרמב"ם פוסק כרב חסדא, ולדעתו רב חסדא סבור שהרהור אינו כדיבור רק בק"ש שבה כתוב לשון דיבור, 'ודברת במ'. דרך זו קשה מאוד בדברי הגמ' ונפגש עם חלק מהקשיים. נקדים חזרה קצרה על חלק מהסוגיה: המשנה מחייבת בעל קרי להרהר בק"ש וברכת המזון ואוסרת עליו לקרוא ולברך בשפתיו. רב חסדא למד מהיתר

ההרהור שהרהור אינו כדיבור, אחרת מה ההבדל בין ההרהור שהותר לדיבור שנאסר? לדבריו, חכמים חייבו אותו בכל זאת להרהר כדי שיהיה חלק מהציבור. ובלשון הגמ' (ברכות כ:):

ורב חסדא אמר: הרהור לאו כדיבור דמי. דאי סלקא דעתך הרהור כדיבור דמי - יוציא בשפתיו (ומדוע מותר להרהר ואסור לקרוא, אלא מכאן שהרהור אינו כדיבור!) אלא מאי - הרהור לאו כדיבור דמי, למה מהרהר? - אמר רבי אלעזר: כדי שלא יהו כל העולם עוסקין בו והוא יושב ובטל. - ונגרוס בפרקא אחרינא! (ומדוע צריך להרהר דווקא את קריאת שמע) - אמר רב אדא בר אהבה: בדבר שהצבור עוסקין בו.

בהמשך הגמ' שואלת מדוע חכמים חייבו אותו להרהר דווקא בק"ש וברכת המזון ולא בתפילה (שם):

שאני תפלה, דלית בה מלכות שמים (ולכן לא חייבו להרהר) והרי ברכת המזון לאחריו, דלית בה מלכות שמים, ותנן: על המזון מברך לאחריו (בהרהור) ואינו מברך לפניו! (ומדוע חייבו אותו להרהר את ברכת המזון) אלא: קריאת שמע וברכת המזון - דאורייתא (ובדאורייתא חייבו להרהר), ותפלה - דרבנן (ובדרבנן לא חייבו להרהר).

חזור על מהלך הסוגיה בלשונך, התמקד בקושיה מברכת המזון וחשוב עליה לאור פרשנות השאגת אריה לדברי רב חסדא והרמב"ם. מה הקושי בדברים!

השאגת אריה טען כאמור שרב חסדא סבור שהרהור אינו כדיבור רק בק"ש שבה נאמר דיבור, 'דברת במ', ולא בברכת המזון שבה לא נאמרה לשון זו. לאור זאת, קשה להבין את דיון הגמ' שמשווה בין ק"ש, תפילה וברכת המזון, ושואלת מדוע לדעת רב חסדא חכמים חייבו להרהר בק"ש וברכת המזון ולא בתפילה - השאלה והדיון מניחים שבכל המצוות האלו הרהור אינו כדיבור מעיקר הדין, וחכמים חייבו להרהר בכל זאת בחלק מהמצוות כדי שלא יפרוש מהציבור, אך לדעת השאגת אריה בברכת המזון הרהור כדיבור מעיקר הדין! זאת ועוד, רב חסדא לומד כאמור שהרהור אינו כדיבור מהחילוק בבעל קרי בין דיבור להרהור². והנה, אם לדעתו בברכת המזון הרהור כדיבור, כיצד הוא יסביר את ההיתר לבעל קרי להרהר בברכת המזון?

וכך שואל הרב טל שמוסיף שאלות נוספות (טל חיים ברכות שמז):

אולם נראה שקשה מאוד לקבל את קביעת האחרונים שיש הבדל בין ק"ש ובין ברכת המזון לענין דין דיבור ולקיום הדין של הרהור כדיבור. הגמ' הרי מקשרת ומשווה בין שני הנידונים, והדין שבעל קרי מהרהר בליבו נאמר בין על ברכת המזון ובין על קריאת שמע. ורואים בסוגיה שהעיקרון שהרהור כדיבור דמי או לאו כדיבור דמי אמור להסביר את שני הדינים גם יחד. וגם בסוגיה בדף טו' הגמ' משווה בין הנידונים, ומניחה בפשטות שדעות התנאים בנידון דקריאת שמע אמורות להיות זהות לדעותיהם בנידון דברכת המזון. והחילוק היחיד המוזכר בסוגיה שם הוא בין דאורייתא לדרבנן, ולפי זה בברכת המזון שהיא מדאורייתא אין מקום לשום חילוק. ואמנם בסיום הסוגיה רב יוסף מחלק בין קריאת שמע ובין מצוות אחרות, אלא שהחילוק שהוא מתייחס אליו הוא לדין שמיעה (השמעה לאוזניו), דהיינו שיש בקריאת שמע דין מיוחד של שמיעת הדברים, שנאמר "שמע ישראל". אבל מבחינת דיני דיבור והרהור גם הוא מודה שאין מקום לחלק ביניהן... וגם לא מובן אליבא דאמת מדוע מברך על המזון לאחריו (כלומר, מדוע מותר לבעל קרי להרהר בברכת המזון), הרי בזה אמרינן שהרהור כדיבור דמי (ולדעת רב חסדא אם הרהור כדיבור אז אסור גם

2. שאם הרהור היה כדיבור לא היה מובן מדוע מותר לבעל קרי להרהר אם אסור לו לדבר, הרי אין הבדל בין הרהור כדיבור.

להרהר). ולכאורה על כרחנו צריך להסיק מכך שאין מקום לחלק בין קריאת שמע ובין ברכת המזון ביחס לדין הרהור כדיבור, ודלא כמו שרצו האחרונים לומר בדעת הרמב"ם.

סכם את הקשיים מסוגיית הגמ' על החילוק בין ק"ש לברכת המזון.

ה. בעקבות קושיות אלו המוכיחות שהסוגיה לא חילקה בין ק"ש לברכת המזון, הלכו חלק מרבתינו בדרך אחרת הטוענת שגם הרמב"ם לא חילק בין ק"ש לברכת המזון. דברי הרמב"ם מפורשים וחד משמעיים רק בברכת המזון וממילא עלינו לקרוא את דבריו העמומים בק"ש לאורם. וכך למשל כותב הרב טל³ (שם):

אמנם לכאורה נראה שיסוד הסתירה שהקשו בדברי הרמב"ם בין דבריו בק"ש ובין דבריו בברכות, אינו מוכרח, דנראה שאין ראייה מדברי הרמב"ם הנ"ל שלא תועיל הקריאה בלבו. יתכן שהקריאה בלבו כלולה במה שאמר שאם לא השמיע לאזנו יצא, שהרי מדבריו בהלכות ברכות מבואר שפירוט המציאות הזו כולל גם קריאה בלבו. והא דכתב הרמב"ם דין זה בהלכות ברכות ולא כתב דין זה בהל' קריאת שמע היינו משום שדין זה הובא בסוגיה דברכות בברייתא הדנה בברכת המזון ולא בקריאת שמע. והרמב"ם לא היה מוכן לקבל את פירוש הראשונים שמוציא בלבו היינו שאין הוא משמיע לאוזניו אבל הוא מוציא בשפתיו, דפשט המילים "לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא", משמען שהוא מברך בלבו ממש.

הרמב"ם פוסק אפוא בצורה עקבית שהרהור כדיבור, הן בברכת המזון והן בק"ש, וכדעת רבינא. איך נסביר אפוא את פסיקתו בהלכות שבת? הגמ' הרי תלתה את ההיתר להרהר בדברי חול בכך שהרהור אינו כדיבור, 'דיבור אסור הרהור מותר, אלמא: הרהור לאו כדיבור דמי', אך הרמב"ם פוסק לפי דרך זו שתמיד הרהור כדיבור! ראינו לעיל את הסברו של השאגת אריה הנשען על ההנחה שהרמב"ם מודה שהרהור אינו כדיבור כאשר התורה כותבת לשון דיבור כשבת, 'ודבר דבר'. אך אם אנו חולקים על כך, וסבורים שלדעת הרמב"ם הרהור כדיבור גם כאשר התורה כתבה לשון דיבור כקריאת שמע, כיצד נסביר את ההיתר בשבת? **הרב עובדיה יוסף** דן בשאלה זו (יביע אומר ד, אור"ח ג):

דאיכא למימר דדוקא לענין מצוה כגון בהמ"ז הרהור כדבור דמי, משום דמחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה (קדושין לט:), אבל לענין איסור דברי חול בשבת כיון דמחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, משום הכי אמרינן הרהור לאו כדבור דמי, ואמרינן דיבור אסור הרהור מותר. ולפי זה יש ליישב גם כן מה שהקשה השאגת אריה (ר"ס ו) דלכאורה הרמב"ם סותר עצמו בזה, שכאן פסק שאם בירך בהמ"ז בלבו יצא, אלמא הרהור כדיבור דמי. והוא עצמו (בכ"ד מה' שבת) פסק דדיבור אסור הרהור מותר, אלמא הרהור לאו כדיבור דמי. ע"ש. ולפי האמור ניחא שהרמב"ם מחלק בין איסור למצוה.

מהי תשובתו של הרב עובדיה יוסף? נסה לנסח את הדברים ככלל. מהי סברת הכלל? מה אתה הושב על הדברים? הם קשים בעיניך?

3. וכך כותב גם הרב רבינוביץ ביד פשוטה בהלכות ברכות ועוד.

דבריו קשים לכאורה: החילוק בין מחשבה טובה לרעה נוגע לתחום של שכר ועונש ולא להגדרת המעשים. אנסה להציע הסבר אחר: הרמב"ם אכן אינו מקבל להלכה את פרשנות הגמ' להיתר ההרהור, 'שהרהור לאו כדיבור דמי'. לכן הוא יכול לפסוק את ההיתר למרות שלדעתו הרהור כדיבור. לדעתו, סברת ההיתר אחרת: חכמים החליטו לאסור בשבת דווקא את הדיבור בדברי חול, וכפי שעולה מהפסוק שמקפיד דווקא על הדיבור, 'ודבר דבר' שלא יהא דיבורך בשבת כדיבורך בחול. הדיבור בענייני חול פוגע באוירה השבתית, בעוד שההרהור כפעילות פנימית אינו פוגע באווירת השבת. זאת ועוד, קשה מאוד לאדם שלא להרהר בעסקיו. חכמים לא רצו להכניס את האדם למערבולת, להתמודדות פנימית מייסרת בשבת, למלחמה בהרהוריו בעסקיו. הרהורים שכאלו אינם חמורים כהרהורי עבירה וחכמים לא רצו לדרוש מהאדם להלחם בהם בשבת, זמן של רגיעה ועונג. הגמ' אמנם קשרה את ההיתר להרהור היררה חול בשבת עם העמדה הרחבה שהרהור אינו כדיבור, אולם הרמב"ם תפס שלהלכה ההיתר אינו חייב לנבוע דווקא מעמדה זו ויש לו קיום גם בלעדיו.

1. רבותינו נחלקו אפוא בעמדת הרמב"ם: לפי עמדה אחת הרמב"ם פוסק כרב חסדא שהרהור אינו כדיבור, אך לדעתו רב חסדא סובר כך דווקא בק"ש שבה התורה הזכירה לשון דיבור, 'ודברת בס', ולא בברכת המזון שבה התורה לא הזכירה לשון דיבור, 'ואכלת ושבעת וברכת'. לפי העמדה השנייה, הסוגיה והרמב"ם אינם מחלקים בין ק"ש לברכות, והרמב"ם פוסק באופן עקבי כרבינא שהרהור כדיבור, הן בברכות והן בק"ש. להלכה, **השו"ע** פוסק כדעת רוב הראשונים שהרהור אינו כדיבור, הן בק"ש והן בברכת המזון. בק"ש (סג, ג):

צריך להשמיע לאזנו מה שמוציא בפיו, ואם לא השמיע לאזנו, יצא ובלבד שיוציא בשפתיו. ובברכת המזון (קפה, ב):

צריך שישמיע לאזניו מה שמוציא בשפתיו; ואם לא השמיע לאזניו יצא, ובלבד שיוציא בשפתיו.

האם אדם שקורא ק"ש או מברך ברכת המזון בהרהור צריך לחזור ולקרוא ולברך? או שאולי עליו לחשוש דווקא לדעת הרמב"ם שיצא בהרהור⁴ ואם יחזור תהיה ברכתו לבטלה וספק ברכות להקל ולא יחזור?

המשנ"ב כותב (ביאור הלכה סב):

ובח"א ראיתי שכתב דמי שהרהר הברכה בלבו צ"ע ולענ"ד בבהמ"ז בודאי יחזור ויברך ואפילו בשארי ברכות הסומך על כל הראשונים דלעיל (חזון) בודאי לא הפסיד.

מה על המהרהר ברכת המזון או קריאת שמע לעשות לדעת הביאור הלכה? מה עליו לעשות בשאר הברכות?

4. והרמב"ם בוודאי פוסק כך בברכת המזון והספק רק בק"ש.